

वादविवाद कौशल्य

डॉ. अरुण शिंदे

प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख

नाइट कॉलेज कोल्हापूर

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History: Received: 31st Dec 2025 Accepted: 15th Jan 2026 Published: 22nd Jan 2026</p>	<p>वादविवाद म्हणजे एक प्रकारची चर्चा किंवा संवाद आहे ज्यामध्ये दोन किंवा जास्त व्यक्ती किंवा गट एका विशिष्ट मुद्द्यावर आपले विचार, मत, किंवा युक्तिवाद मांडतात. वादविवाद एक संवादात्मक प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये प्रत्येक पक्ष आपला मुद्दा मांडतो, दुसऱ्या पक्षाच्या मुद्द्यांना प्रतिसाद देतो आणि तो मुद्दा व प्रभावीपणे सादर करतो. वादविवाद कौशल्य हे संवाद, चर्चा आणि शास्त्रीय विचारांची क्षमता वाढवण्यासाठी महत्त्वाचे आहे. वादविवाद हे चर्चेचे एक प्रभावी साधन आहे, ज्याद्वारे कोणत्याही विषयावर स्पष्ट आणि सुसंगत विचारमंथन केले जाते. वादविवादामध्ये आपल्या विचारांचे सादरीकरण करून दुसऱ्याच्या मतांना तार्किकरीत्या आव्हान दिले जाते. हे कौशल्य प्रभावी संवाद, सुस्पष्ट विचारमांडणी आणि आत्मविश्वास वाढवण्यासाठी महत्त्वाचे आहे. वादविवाद हे केवळ मतभेद व्यक्त करण्याचे माध्यम नाही तर आपल्या विचारांना तार्किक आधार देऊन त्यांचे प्रभावीपणे सादरीकरण करण्याचे एक कौशल्य आहे. हे कौशल्य आपल्याला समाजात प्रभावीपणे संवाद साधण्यास मदत करते. तुम्ही विद्यार्थी, व्यावसायिक असलात तरी किंवा फक्त तुमचे विचार प्रभावीपणे व्यक्त करण्याची इच्छा असाल, वादविवाद कसा करावा आणि वादविवाद कौशल्य कशी विकसित करावीत हे समजून घेणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.</p>
<p>Keywords: <i>वादविवाद</i></p>	

Copyright © 2026 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Shinde, A. (2026). वादविवाद कौशल्य. *IIP: International Multidisciplinary Research Journal (IIPIMRJ)*, 3(1), 117-122.

वादविवाद म्हणजे एक प्रकारची चर्चा किंवा संवाद आहे ज्यामध्ये दोन किंवा जास्त व्यक्ती किंवा गट एका विशिष्ट मुद्द्यावर आपले विचार, मत, किंवा युक्तिवाद मांडतात. वादविवाद एक संवादात्मक प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये प्रत्येक पक्ष आपला मुद्दा मांडतो, दुसऱ्या पक्षाच्या मुद्द्यांना प्रतिसाद देतो आणि तो मुद्दा व प्रभावीपणे सादर करतो. वादविवाद कौशल्य हे संवाद, चर्चा आणि शास्त्रीय विचारांची क्षमता वाढवण्यासाठी महत्त्वाचे आहे. वादविवाद हे चर्चेचे एक प्रभावी साधन आहे, ज्याद्वारे कोणत्याही विषयावर स्पष्ट आणि सुसंगत विचारमंथन केले जाते. वादविवादामध्ये आपल्या विचारांचे सादरीकरण करून दुसऱ्याच्या मतांना तार्किकरीत्या आव्हान दिले जाते. हे कौशल्य प्रभावी संवाद, सुस्पष्ट विचारमांडणी आणि आत्मविश्वास वाढवण्यासाठी महत्त्वाचे आहे. वादविवाद हे केवळ मतभेद व्यक्त करण्याचे माध्यम नाही तर आपल्या विचारांना तार्किक आधार देऊन त्यांचे प्रभावीपणे सादरीकरण करण्याचे एक कौशल्य आहे. हे कौशल्य आपल्याला समाजात प्रभावीपणे संवाद साधण्यास मदत करते. तुम्ही विद्यार्थी, व्यावसायिक असलात तरी किंवा फक्त तुमचे विचार प्रभावीपणे व्यक्त करण्याची इच्छा असाल, वादविवाद कसा करावा आणि वादविवाद कौशल्य कशी विकसित करावीत हे समजून घेणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

- **वादविवादाची संकल्पना (Concept of Debate)**

वादविवाद म्हणजे विचारांची तर्कशुद्ध आणि सुसंगत मांडणी करणे. यामध्ये प्रतिस्पर्धी मतांची मांडणी आणि त्यांवर खंडण-मंडण करण्यात येते. वादविवादाची मुख्य गोष्ट म्हणजे संबंधित मुद्द्यावर तार्किक आणि विचारशक्तीच्या आधारे आपले विचार व्यक्त करणे. यामुळे वेगवेगळ्या दृष्टिकोनांचा आदान-प्रदान होतो आणि समस्येचे निराकरण होऊ शकते. वादविवाद म्हणजे दोन गट किंवा व्यक्तींमध्ये दिलेल्या विषयावर चर्चेमार्फत आपले विचार मांडणे आणि त्या अनुषंगाने प्रतिसाद देणे. यात पक्ष (For the motion) आणि विपक्ष (Against the motion) या दोन बाजूंनी मांडणी केली जाते.

वादविवादाचा उद्देश विषयाची विविध पैलूंनी मांडणी करणे, ज्ञानाचा विस्तार करणे, आणि वैचारिक स्पष्टता निर्माण करणे हा असतो. वादविवाद म्हणजे एखाद्या विषयावर दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्यामध्ये होणारी चर्चा असते. या चर्चेत प्रत्येक व्यक्ती आपले मत मांडते आणि विरोधी पक्षाच्या मताचे खंडन करते. याच्यामध्ये तथ्य, तर्क आणि उदाहरणांचा वापर करून आपले मत सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला जातो. हे कौशल्य आपल्याला व्यक्तिगत आणि व्यावसायिक जीवनात यशस्वी होण्यास मदत करते.

- **वादविवादाचे विविध प्रकार**

औपचारिक वादविवाद - औपचारिक वादविवाद एक निश्चित संरचना आणि नियमांचे पालन करतात. हे वादविवाद शालेय, महाविद्यालयीन स्पर्धांमध्ये घडतात आणि यामध्ये एक टीम दोन वेगळ्या बाजूंचे प्रतिनिधित्व करत असते.

संसदीय वादविवाद - संसदीय वादविवाद हा संसद / विधीमंडळा मध्ये कायदे करण्यासाठीच्या चर्चेचा भाग असतो. यामध्ये वेगवेगळ्या पक्षांचे प्रतिनिधित्व करणारे गट किंवा व्यक्ती चर्चा करतात.

सार्वजनिक वादविवाद - सार्वजनिक वादविवाद मोठ्या प्रेक्षकांसमोर होतात, जे सहसा समाज, राजकारण, किंवा पर्यावरणीय मुद्द्यांवर चर्चा करतात.

पारंपरिक वादविवाद: यामध्ये दोन्ही बाजू एकमेकांच्या मुद्द्यांना विरोध करतात. हे एक-एक करत चालते.

पॅनेल वादविवाद: यामध्ये एकाच वेळी अनेक वक्ते असतात, जे मुद्द्यांवर आपापले विचार मांडतात.

- **वादविवादाची पद्धत (Structure of Debate)**

वादविवादाची पद्धत साधारणतः खालीलप्रमाणे असू शकते -

परिचय आणि प्रस्तावना-विषयाची ओळख करून देणे आणि आपल्या बाजूचे मत स्पष्ट करणे.

मुख्य मांडणी (Main arguments): विषयाच्या बाजूने किंवा विरोधात आपले मुद्दे स्पष्टपणे मांडणे. मुद्दे नेहमी तथ्याधारित, तर्कसंगत, आणि उदाहरणांसह समर्थित असावेत. आपल्या मताला सिद्ध करण्यासाठी तथ्य, आकडेवारी आणि उदाहरणांचा वापर करा. आपले मत मांडताना तार्किक युक्तिवाद वापरा.

खंडण (Rebuttal) : दुसऱ्या गटाच्या मुद्द्यांना उत्तर देऊन त्यातील त्रुटी दाखवणे. आपली मांडणी पुन्हा ठामपणे सादर करून वादविवाद संपवणे. विरोधी पक्षाच्या मताचे आदर करा आणि सभ्यतेने आपले मत मांडा.

निष्कर्ष (Conclusion): वादविवादाच्या शेवटी प्रत्येक पक्ष आपली अंतिम मते व्यक्त करतो. या टप्प्यात पक्ष आपली भूमिका पक्की करून मांडतात. आपले विचार स्पष्ट आणि संक्षिप्त शब्दांत व्यक्त करा.

- **विषयाच्या दोन्ही बाजूंची जाण (Understanding Both Sides of the Topic)**

प्रत्येक पक्षाने दुसऱ्या पक्षाच्या मांडणीला नीट समजून त्यावर योग्य प्रकारे उत्तर देण्यावर वादविवादाचे यश अवलंबून असते . यासाठी दोन्ही बाजूंना तर्कशुद्ध आणि विवेकी पद्धतीने समजून घेणे आवश्यक असते . वादविवाद करताना दोन मुख्य बाबी लक्षात घ्याव्यात -

समर्थन बाजू: वादविवादातील एका बाजूला समर्थन देताना त्या मुद्द्यावर आधारित युक्तिवाद तयार करा. योग्य पुरावे आणि उदाहरणे वापरा.

विरोधी बाजूची जाण: विरोधी बाजूचे मुद्दे आणि युक्तिवाद समजून त्याच्या तर्कावर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करा. विरोधी पक्षाचे मजबूत युक्तिवाद ओळखून त्यांचे खंडन करण्याची तयारी करा.

वादविवाद करणाऱ्याला विषयाच्या सर्व बाजूंचे सखोल ज्ञान असणे आवश्यक आहे. वादविवादात भाग घेण्यापूर्वी विषयाच्या दोन्ही बाजूंचे सखोल विश्लेषण करा.

पक्षाच्या बाजूने : विषयाचे फायदे आणि त्याचे समाजातील महत्त्व.

विपक्षाच्या बाजूने : विषयाचे तोटे किंवा परिणाम.

उदाहरण: स्मार्टफोन मुलांसाठी आवश्यक आहे का?

पक्ष: शिक्षणासाठी उपयुक्त, संवाद सुधारतो.

विपक्ष: व्यसनाधीनता, एकाग्रता कमी होते.

- **तार्किक मांडणी (Logical argumentation)**

वादविवादात युक्तिवाद हे तार्किक आणि शास्त्रीय पद्धतीने मांडले पाहिजेत. यासाठी काही महत्त्वाच्या बाबींची आवश्यकता असते -

सिद्धांत: मुद्द्याचे तात्त्विक महत्त्व स्पष्ट करा.

मुद्देसूद मांडणी: प्रत्येक मुद्दा सुस्पष्ट आणि क्रमाने मांडावा.

पुरावे: आपली मते सिद्ध करण्यासाठी विश्वासासार्ह आकडेवारी, संशोधन, किंवा उदाहरणे वापरा.

तर्कशुद्ध विश्लेषण: वादविवाद भावनांपेक्षा तर्कावर आधारित ठेवा. आपले मत मांडताना एक सुसंगत आणि तार्किक मांडणी करा. प्रत्येक मुद्द्यावर विचार करत असताना, त्याची व्याप्ती, दृष्टिकोन आणि समग्र सामाजिक परिणाम काय असतील यावर विचार करा. आपल्या विचारांमध्ये अंतर्विरोध, विसंगती, हे कटाक्षाने लक्षात ठेवा .

- **खंडन -मंडन-** वादविवादातील एक महत्त्वाचा भाग म्हणजे खंडन-मंडन. यामध्ये विरोधी पक्षाच्या मुद्द्यांवर प्रश्न, विरोध किंवा स्पष्टीकरण मागण्याचा समावेश होतो. या प्रक्रियेत आवश्यक गोष्टी पुढीलप्रमाणे-

खंडन : विरोधी पक्षाच्या मतातील कमकुवत भाग शोधा आणि त्यांचे खंडन करा. विरोधी तर्क खोडून काढण्यासाठी स्पष्ट पुरावे द्या. विरोधाच्या दृष्टिकोनांचा अभ्यास करा. विरोधी पक्षाच्या युक्तिवादांचे चांगले विश्लेषण करा. विरोधी बाजूला तर्कशुद्ध आणि सुसंगत उत्तर द्या. मुद्दा ओघवता आणि स्पष्टपणे मांडा.

मंडन: आपल्या मताला समर्थन देण्यासाठी नवीन तथ्य आणि युक्तिवाद मांडा. आपल्या मुद्द्यांची प्रभावी पुनरावृत्ती करा. विरोधी मुद्द्यांवर प्रतिप्रश्न करून संभ्रम निर्माण करा. पुरावे, सांख्यिकी तपशील इत्यादी द्या .

- **प्रभावी सादरीकरण (Effective Presentation)**

वादविवादात सादरीकरण महत्त्वपूर्ण आहे कारण त्यामुळे तुमच्या विचारांची आणि युक्तिवादांची गती आणि प्रभाव वाढतो. प्रभावी सादरीकरणासाठी आवश्यक गोष्टी पुढीलप्रमाणे-

शब्दसंपदा : भाषणासाठी योग्य, सोपी आणि प्रभावी भाषा वापरा. तुमच्याकडे मोठा शब्दसंग्रह असला पाहिजे . विशिष्ट शब्दांची पुनरुक्ती नसावी . पर्यायी शब्द, समानार्थी शब्द , विरुद्धार्थी शब्द वगैरेचा मोठा शब्दसंग्रह असावा व त्याचा यथोचित वापर करावा .

स्पष्ट आणि ठोस संवाद : आपले विचार, दृष्टिकोन आणि तर्क स्पष्टपणे व्यक्त करा. आवाज स्पष्ट आणि प्रभावी असला पाहिजे. आवाजात थोडासा चढ-उतार असावा.

देहबोली (Body Language): डोळ्यांचा संपर्क ठेवा, हातवारे नियंत्रित ठेवा. आपली शरीर भाषा प्रभावी असावी. चेहऱ्याची अभिव्यक्ती, हाताची भाषा आणि नजर संपर्क हे सर्व वादविवादामध्ये महत्त्वाचे ठरतात.

आत्मविश्वास: आपले विचार खात्रीपूर्वक मांडल्याने प्रेक्षकांवर प्रभाव पडतो. आपल्या मतावर विश्वास ठेवा आणि आत्मविश्वासाने आपले विचार मांडा. शांत, आत्मविश्वासपूर्ण, आणि तटस्थ राहणे महत्त्वाचे असते. आपल्या विचारांवर विश्वास ठेवून आपली भूमिका ठामपणे मांडा .

तर्क आणि प्रमाण : सत्य आणि मुद्देसुद तर्क सादर करा . आपल्याला कोणत्याही गोष्टीवर विश्वास ठेवण्यासाठी पुरावे असावे लागतात. त्यांचा औचित्यपूर्ण वापर करा .

- **वादविवाद- एक कला**

वादविवादात बोलणे ही एक कला आहे. केवळ तुमचे विचार मांडणे नाही, तर प्रेक्षकांचं लक्ष आकर्षित करणे, तुमचे युक्तिवाद प्रभावीपणे सादर करणे आणि प्रभाव /छाप पाडणे हे महत्त्वाचे आहे. व्यासाठी पुढील पथ्ये पाळावीत -

तुमच्या मांडणीचा आकृतिबंध तयार करा- वादविवादाच्या सुरुवातीला स्पष्ट आणि संक्षिप्त प्रस्ताव सादर करा, ज्यामुळे प्रेक्षकांचं लक्ष तुमच्याकडे जाईल आणि तुमची भूमिका स्पष्ट होईल. वादविवादामध्ये तुम्ही काय बोलणार आहात त्याचा एक संपूर्ण आराखडा तुमच्या मनात असावा .

आत्मविश्वासाने बोला- आत्मविश्वास आणि ठामपणाने बोला. श्रोत्यांच्या नजर भिडवून बोला .चेहरा आनंदी प्रसन्न ठेवा . तुमचा आवाज स्पष्ट आणि ठाम असावा.तुमच्या आवाजातून तुमचा आत्मविश्वास प्रतिबिंबित झाला पाहिजे .

मुख्य मुद्दे ठळक करा-तुमचे मजबूत मुद्दे ठळक करण्यासाठी आवाजामध्ये चढ उतार करा, उच्चारशास्त्राची माहिती करून घ्या .शब्दांवर योग्य त्या ठिकाणी आवश्यक ते बलाघात द्या . त्यामुळे तुमचे मुद्दे ठळक होतात .

पुरावे आणि उदाहरणांचा वापर करा-तुमच्या युक्तिवादांसाठी पुरावे, तथ्ये, आणि वास्तविक उदाहरणे वापरा, ज्यामुळे तुमची भूमिका अधिक विश्वसनीय ठरेल.

विरोधी बाजूस संबोधित करा-विरोधी बाजूचे युक्तिवाद स्वीकारून, त्यांचा प्रतिवाद करा आणि त्यांना आपल्याला समजून घेण्यास मदत करा.

स्पष्टता आणि साधेपणा राखा-वादविवादात जड शब्द किंवा गोंधळात टाकणारे वाक्य वापरणे टाळा.

सक्रिय ऐकण्याचे कौशल्य वापरा-विरोधी बाजूचे युक्तिवाद ऐकताना त्यांना लक्ष देऊन ऐका आणि त्यावर तर्कसंगत उत्तर तयार करा.

प्रेक्षकांसाठी भाषण अनुकूल करा- तुमचे भाषण प्रेक्षकांच्या ज्ञानावर आणि अभिरुचीनुसार करा.

प्रभावी समारोप करा- तुमच्या भाषणाचा समारोप एक ठळक आणि प्रेरणादायी विचार देऊन करा.

- **वादविवाद कौशल्याचे फायदे/ महत्त्व**

विचारांचे स्पष्टीकरण : आपल्या विचारांमध्ये स्पष्टता येते तसेच आपले मत प्रभावीपणे व्यक्त करण्याचे कौशल्य येते.

तर्कशक्तीचा विकास : आपल्या तर्कशक्तीचा विकास होतो.

आत्मविश्वास वाढ : अभ्यास, संशोधन, वाचन, चिकित्सा, परीक्षण, तर्कशुद्ध विचार यामुळे आपल्यामधील आत्मविश्वास वाढतो.

प्रभावी संवाद साधण्यास मदत : आपल्याला समाजात प्रभावीपणे संवाद साधण्याची क्षमता येते .

नेतृत्व गुणवत्ता : आपल्यात नेतृत्वगुण विकसित होतात.

व्यावसायिक यश /करिअर : व्यावसायिक जीवनात यशस्वी होण्यास मदत होते.करिअर करण्यास सहाय्य होते .

समाजिक योगदान : समाजात सकारात्मक बदल घडवून आणण्यास मदत होते.

- **वादविवाद कौशल्य सुधारण्यासाठी काही उपाय -**

अभ्यास : वाचन आणि अभ्यास करा. प्रत्येक विषयावर खोलात जाऊन अभ्यास करा. विविध विषयांवर सखोल संशोधन करा आणि तुमच्या दृष्टिकोनावर आधारित इतरांच्या विचारांचा अभ्यास करा.

प्रशिक्षण : सरावाच्या वादविवादांमध्ये सहभागी व्हा. वाद-विवाद विषयावरील पुस्तके वाचा, लेख वाचा आणि ऑनलाईन कोर्स करा. वाद-विवाद स्पर्धांमध्ये सहभागी व्हा. मॉक वादविवादांत भाग घ्या आणि तुमचे कौशल्य वाढवा ..

निरीक्षण: इतरांच्या वाद-विवाद पद्धतीचे निरीक्षण करा. इतरांचे वादविवाद ऐकून नवीन कल्पना आत्मसात करा. प्रभावी

वक्त्यांच्या भाषणांचा अभ्यास करा, त्यांची तंत्रे आणि शैली शिका.

आत्मपरीक्षण: आपल्या बोलण्यात सुधारणा आणा. आपल्या चुकांपासून शिका आणि त्या सुधारण्याचा प्रयत्न करा.

प्रश्न विचारणे: शंका किंवा विरोधात्मक प्रश्न विचारल्याने वादविवादाचा दर्जा वाढतो.

परिणामकारक समारोप करा.- वादविवादाच्या शेवटी निष्कर्ष काढताना स्पष्टपणे आपली भूमिका मांडून समारोप करा.

श्रवण -विरोधी बाजूच्या युक्तिवादांचे बारकाईने ऐका आणि त्यावर विचारपूर्वक उत्तर द्या ..वादविवादामधील जोडीदारांचा आदर करा. वादविवादामध्ये विरोध असू शकतो, परंतु आपले वागणे नेहमी आदरपूर्वक असावे

वादविवाद क्लबमध्ये सामील व्हा -तुमच्या शाळेत किंवा सामुदायिक वादविवाद क्लबमध्ये भाग घ्या.

फीडबॅक -फीडबॅक घेणे महत्त्वाचे आहे, त्यामुळे तुम्ही तुमचे प्रदर्शन सुधारू शकता.

● समारोप

वादविवाद हे एक अत्यंत महत्त्वाचे कौशल्य आहे . जे तुम्हाला विचारशील, तर्कशुद्ध, आणि संवादात्मक बनवते. वादविवादातून आपल्याला आपले विचार स्पष्ट करण्याची आणि दुसऱ्यांच्या विचारांचे स्वागत करण्याची संधी मिळते. वादविवाद केवळ स्पर्धा नसून वैचारिक पोषणासाठी आणि संवाद कौशल्य वाढवण्यासाठी प्रभावी साधन आहे. वादविवाद हे एक महत्त्वाचे कौशल्य आहे जे आपल्याला व्यक्तिगत आणि व्यावसायिक जीवनात यशस्वी होण्यास मदत करते. योग्य तयारी आणि आत्मविश्वासाच्या जोरावर तुम्ही यशस्वी वादविवादक बनू शकता. शेवटी, लक्षात ठेवा की वादविवाद हा एक शिकण्याचा प्रवास आहे. सतत सराव करून आपण या कौशल्यात प्राविण्य मिळवू शकता.

संदर्भ

1. गवस, राजन, शिंदे अरुण, पाटील, गोमटेश भाषिक सर्जन आणि उपयोजन, दर्या प्रकाशन, पुणे, २०१२
2. पेंडसे, अंजली: देहबोली, नीलकंठ प्रकाशन, पुणे, २०२४.
3. भोसले, शिवाजीराव : वैखरी, अक्षरब्रह्म प्रकाशन, पुणे
4. भोसले, शिवाजीराव : कथा वत्कृत्वाची, अक्षरब्रह्म, पुणे, २००३
5. लागू, श्रीराम : वाचिक अभिनय, राजहंस प्रकाशन, पुणे.
6. सेन, अमर्त्य : वाद संवादप्रिय भारतीय, साठे शारदा (अनु.) पेंग्विन बुक्स इंडिया, २००८